

KIEK VIEŠOJO INTERESO YRA CIVILINIAME PROCESĖ?

VYTAUTAS NEKROŠIUS

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros profesorius, akademikas

Socialinių mokslų (teisė) habilituotas daktaras

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

ĮVADAS

Klausimas, kiek civiliniame procese yra viešojo intereso, diskutuojamas jau keli šimtai metų, taigi ši diskusija tikrai nėra nauja. Lietuvai, kuri ne taip seniai išsivadavo iš visuotinio totalitarizmo gniaužtų, šis klausimas yra itin aktualus, nes esama ir nuomonių, kad civiliniame procese viešojo intereso yra visiškai nedaug, ir priešingų nuomonių. Analizuojant civilinio proceso teisę, viešojo intereso problematika paprastai aptariama keliais aspektais – nagrinėjant civilinio proceso teisei keliamus tikslus ir viešojo intereso gynimą konkrečiose civilinėse bylose. Pabandykime detaliau aptarti abu šiuos viešojo intereso užtikrinimo aspektus.

1. VIEŠASIS INTERESAS IR CIVILINIO PROCESO TIKSLAI

Šiek tiek daugiau pasigilinę į istoriją pamatysime, kad teisėjo vaidmuo teisminiame procese (plačiaja prasme) gana esmingai keitėsi. Feodalinėje santvarkoje teisėjo veikla buvo pagrįsta ne tiesos paieškomis, o taisyklių laikymusi teismo proceso metu¹. Beje, labai panašus požiūris, kad valstybė neprivalo kištis į civilinio ginčo nagrinėjimą, o tik garantuoti, kad procese būtų laikomasi ginčo nagrinėjimo taisyklių, kartu užtikrinant šalių autonomiją, atgimsta ir XIX a., po kapitalo revoliucijų Europoje įsigalėjus liberaliojo civilinio proceso modeliui². Tad iki pat XIX a. pabaigos, galima sakyti, nebuvo jokių sąsajų tarp sąvokų

1 Foucault, M. (2020). *Tiesa ir teisinės formos*. Vilnius: Vaga, p. 114.

2 Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 17.

„civilinis procesas“ ir „viešasis interesas“, o civilinio proceso teisė buvo traktuojama išimtinai kaip priemonė privačiam ginčui išspręsti. Teisėjo vaidmuo procese apsiribojo dviem pagrindinėmis funkcijomis – užtikrinimu, kad sprendžiant ginčą bus laikomasi nustatytų taisyklių, bei sprendimo byloje priėmimu vadovaujantis galiojančia teise.

Lietuva šiuo požiūriu nebuvo jokia išimtis. Pirmajame Lietuvos civilinio proceso teisės vadovėlyje, parengtame vadovaujantis Trečiuoju LDK statutu, pateikiama tokia civilinio proceso sąvoka: tai taisyklių ir priemonių, skirtų tiesai nustatyti ir teisingumui įvykdyti, rinkinys³. Tame pačiame vadovėlyje teigiama, kad pagrindinė teisėjo pareiga yra išspręsti ginčą vadovaujantis teise, sąžine ir šalių pateiktais įrodymais⁴.

Vienas autoritetingiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės tuometinės Rusijos ir Lenkijos procesualistų, dėščiusių Vilniaus universitete (tuo metu – Stepono Batoro universitetas), profesorius E. Vaskovskis, apibūdinamas civilinio proceso esmę, teigė: „<...> ginčo teisenos, siaurąja prasme, esmė yra teisiniu būdu patikrinti ir galutinai patvirtinti vienos iš ginčo šalių reikalavimų teisėtumą ir pagrįstumą.“⁵ Kitaip tariant, valstybė nustato civilinio proceso įstatymus ir suteikia šalims ginčo nagrinėjimo galimybių, o nepriklausomas teismas įvertina šalių pateiktų įrodymų ir argumentų teisėtumą bei pagrįstumą. Akivaizdu, kad tai klasikinis liberalus požiūris į civilinio proceso tikslus ir esmę, nors profesorius jau kalba ir apie tai, kad teismo sprendimas turėtų atitikti materialiosios tiesos kriterijų, kad reikia derinti rungimosi ir inkvizicinę proceso formą įvedant teismo „instruktavimo taisyklę“⁶. Ši profesoriaus pozicija – tai jau reakcija į Austrijos 1896 m. ZPO, įgyvendinusį naują socialinio civilinio proceso koncepciją, kurios autorius buvo Austrijos teisingumo ministras F. Kleinas, teigęs, kad reformos tikslas yra pakeisti proceso dalyvių mąstymo būdą ir požiūrį į procesą⁷. Tai reiškė atsisakymą jau minėtojo liberalaus požiūrio į proceso tikslus ir jo esmę, t. y. požiūrio, kad procese nėra jokių viešojo pobūdžio tikslų ir viešųjų interesų, kad egzistuoja išimtinai vien tik privatus ginčo šalių interesas dėl ginčo išsprendimo.

Aptardami F. Kleino civilinio proceso teoriją negalime jos vertinti vien grynai teisiniu požiūriu. Savo mintis šis mokslininkas grindė ir teisės sociologijos principais⁸. Kleino įsitikinimu, geras įstatymas yra toks, kurio pagrindas yra ne tik paprasta gyvenimo patirtis ir praktika, bet ir visuomenėje egzistuojantys ekonominiai ir kiti (žmonių) santykiai. Toks sociologinis požiūris, Kleino nuomone, negali lemti įstatymo turinio,

3 Korowicki, A. (1826). *Proces cywilny litewski*. Wilno, p. 1.

4 Ten pat, p. 18.

5 Васильковский, Е. В. (1914). *Учебникъ гражданскаго процесса*. Москва, p. 3.

6 Васильковский Е. В. (1913). *Курсъ гражданскаго процесса*. Москва, p. 395.

7 Klein, F. (1891). *Pro futuro*. Wien: Franz Deiticke, p. 7.

8 Nekrošius, V. (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33(1), p. 43.

bet gali apibūdinti jo tikslus konkrečiame visuomenės gyvenimo etape⁹. Atsižvelgiant į tai, proceso socialinės funkcijos tikslas yra kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą. Jeigu ginčo šalių veiksmai prieštarauja šiems tikslams, teisėjas turi teisę (net pareigą) imtis įstatymo priemonių šiems veiksams užkardyti¹⁰. Kleinas visus civilinio proceso tikslus skirsto į dvi grupes: kintamus ir nekintamus. Socialinė proceso funkcija ir socialiniai tikslai priklauso nuo konkretaus visuomenės raidos etapo, todėl yra kintamieji. Pirmasis klausimas, kurį tiria F. Kleinas, – ar iš tikrųjų civilinis procesas tėra tik privataus ginčo sprendimo mechanizmas, kuriuo visuomenė nėra suinteresuota? Į šį klausimą Kleinas atsako vienareikšmiškai: „<...> interesų konfliktai, susiję su visuomenėje galiojančios teisės taikymu, taigi ir su visuomenėje esamos teisinės tvarkos įgyvendinimu, yra reikšmingi tiek valstybei, tiek ir visuomenei, todėl juos sprendžiant būtina atsižvelgti ir į šiuos interesus.“¹¹ Teisės įgyvendinimo užtikrinimas, Kleino nuomone, neabejotinai priskirtinas prie modernios valstybės tikslų, todėl garantija, kad visuomenės „civilinis“ gyvenimas vyks pagal bendrąsias toje valstybėje galiojančias taisykles, yra tas bendras gėris, kurio įgyvendinimu valstybė privalo rūpintis¹². Teisės tikslai ir visuomenės gerovės tikslai negali vieni kitiems prieštarauti, todėl ir privatinėje, ir procesinėje teisėje būtina atsižvelgti į viešuosius, kultūrinius ir kitokio pobūdžio visuomenės interesus, taigi kiekvienu atskiru atveju gali būti svarstomas tik šių interesų apimties klausimas. Moderni valstybė, kurios tikslas yra bendrųjų ir individualiųjų, nacionalinių ir žmoniškųjų interesų plėtra, negali rūpintis išimtinai tik atskiro asmens interesais¹³. Kleino nuomone, jau vien tai, kad procesas yra viešosios teisės dalis, savaime įpareigoja, be privačiųjų interesų gynimo, rūpintis ir visuomenės interesų užtikrinimu. Taigi, viena vertus, visuomenės interesų užtikrinimas, visuomeninio gyvenimo darna, bendros gerovės visuomenėje siekis, materialiosios teisės įgyvendinimas, kita vertus, privačiųjų teisinių santykių dalyvių autonomija lemia tai, kad procesas negali būti vienašalis. Jame negali viešpatauti tik beribė šalių valia, bet lygiai taip pat neturėtų būti ir visagalio teismo, kurio egzistavimas ginčo šalis paverstų tik nieko negalinčiais proceso objektais. Protinga visuomenės ir valstybės bei privačiųjų interesų užtikrinimo bei derinimo kombinacija – tai šiuolaikinio ir modernaus proceso užduotis¹⁴. Tiek individualiuoju, tiek ir socialiniu požiūriu procedūra ir sėkmė, priemonė ir tikslas civiliniame procese turi būti

9 Nekrošius, V. *op. cit.*, p. 44.

10 *Forschungsband Franz Klein* (1988). Wien, p. 86.

11 Klein, F., Engel, F. (1927). *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim, p. 187.

12 Nekrošius, V. (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33(1), p. 44.

13 Nekrošius, V. *op. cit.*, p. 44.

14 Nekrošius, V. *op. cit.*, p. 45.

harmoningai suderinti. Disbalansas šioje srityje gali sukelti neigiamą individo ir visuomenės požiūrį į procesą. Logiškas tokio neigiamo požiūrio padarinys būtų vengimas naudotis valstybės garantuojama procesine savo teisėtų interesų gynyba ir ieškojimas kitų – alternatyvių (dažnai neteisėtų) priemonių. Vadovaudamasis aptartomis idėjomis Kleinas suformulavo specialiuosius civilinio proceso tikslus ir principus – tai proceso aiškumas ir prieinamumas, ekonomiškumas, pigumas, koncentracija (greitumas) ir teisingo sprendimo byloje priėmimas.

Tokiu būdu kartu su socialiniu civiliniu procesu, kuris XX a. antrojoje pusėje galutinai įsigalėjo daugumoje Europos valstybių, pripažįstamas ir aiškus viešųjų tikslų, drauge ir viešojo intereso buvimas procese.

Kalbant apie sovietmetį, šiuo požiūriu nelabai yra ko analizuoti, nes sovietinio civilinio proceso modelis buvo grindžiamas visiška teismo atsakomybe už objektyvios tiesos nustatymą¹⁵ byloje ir kone neribotomis teismo galiomis veikti *ex officio*, siekiant, kad minėtasis tikslas būtų įgyvendintas. Dispozityvumo ir rungimosi principai sovietiniame teismo procese buvo gana deklaratyvaus pobūdžio, nes teismas galėjo kone neribotai įsiterpti į ginčo ribų nustatymo ir net į įrodymų rinkimo procesus¹⁶.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę iškilo labai aiški būtinybė reformuoti civilinio proceso teisę, nes egzistavęs sovietinio proceso modelis visiškai neatitiko besikeičiančių ekonominių ir politinių visuomenės gyvenimo realijų. Naujasis CPK turėjo ne tik padėti įgyvendinti įvardytus šiuolaikiniam civiliniam procesui keliamus tikslus, – jo, kaip ir 1896 m. Austrijos ZPO, taikymas turėjo pakeisti ir teismo, ir ginčo šalių mąstymą bei elgesį procese. Po šešerių metų intensyvaus darbo parengtą naujojo CPK projektą Lietuvos Respublikos Seimas 2002 m. vasario 28 d. patvirtino įstatymu (Nr. IX-743).

Pažvelkime, kiek viešojo intereso yra jau dvidešimt metų galiojančiame CPK. Kaip ir visas (tiksliau, beveik visas) pažangusis pasaulis, Lietuva taip pat pasirinko socialinio civilinio proceso modelį, kuris aiškiai atliepia ne tik privataus pobūdžio civilinio proceso (CPK ir teismas, kaip priemonė privačiam ginčui išspręsti) tikslus, bet ir siekį užtikrinti viešojo intereso įgyvendinimą. Trumpai aptarsime viešuosius civilinio proceso tikslus.

Pirmiausia neabejotinai reikia paminėti teisinės taikos tarp šalių atkūrimo tikslą (CPK 2 straipsnis). Teisinė taika gali būti pasiekama dviem būdais – kai šalys proceso metu sudaro taikos sutartį arba kai byloje priimamas sprendimas, kuriuo ginčas išsprendžiamas iš esmės. F. Kleinas kiekvieną civilinį ginčą visų pirma vertino sociologiniu požiūriu, traktuodamas jį kaip žaizdą visuomeninių santykių audinyje. Kuo greitesnis šios žaizdos pašalinimas iš visuomenės kūno reišė rimties visuomenėje atkūrimą, susierzinimą keliančio konflikto suvaldymą, turto apyvartos išlaisvinimą. Kaip minėta, šiuos

15 *Tarybinė civilinio proceso teisė* (1983). Autorių kolektyvas. Ats. red. J. Žeruolis. Vilnius: Mintis, p. 18.

16 *Op. cit.*, p. 20.

tikslus įgyvendina ir teismo sprendimas, ir taikos sutartis, bet jie yra veiksmingesni tada, kai byloje sudaroma taikos sutartis, t. y. kai šalys pačios susitaria, kaip bus išspręstas jų ginčas. Tariant F. Kleino žodžiais, kaip tik tokiu būdu išspręstas ginčas konfliktą pašalins efektyviausiai, nes abi šalys bus susitarusios ir nė viena iš jų nepasijus nugalėta. Susitarimas sudarys palankias galimybes tęstis šalių tarpusavio verslo ar kitokiems santykiams ir užkirs kelią tolesniems konfliktams. Taigi, aktyvus ginčo šalių skatinimas susitarti yra pirmasis ir svarbiausias viešąjį interesą atitinkantis civilinio proceso tikslas. CPK 228 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad tais atvejais, kai teismas mato taikos sutarties tarp šalių sudarymo galimybę, jis privalo skirti parengiamąjį teismo posėdį; CPK 231 straipsnyje aprašyta taikinimo procedūra, numatant aktyvų teismo vaidmenį, o 231¹ straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teismo teisė nukreipti ginčo šalis mediacijai, taigi aki-vaizdu, kad įstatymų leidėjas absoliutų prioritetą teikia taikiam ginčo sprendimo būdui.

Antrasis tikslas – tai ginčo išsprendimas per protingą laiką. Šis tikslas taip pat yra įtvirtintas CPK 2 straipsnyje (kuo greitesnis teisinės taikos tarp šalių atkūrimas) ir Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 6 straipsnio 1 dalyje. Vėlgi reikėtų prisiminti F. Kleino mintį, kad kuo ilgiau nėra išsprendžiamas šalių ginčas, tuo labiau plečiasi visuomeninis konfliktas¹⁷. Šią mintį patvirtinančių pavyzdžių toli ieškoti nereikia, pakanka prisiminti gana nesenas vadinamąsias Garliavos ar Ingos Rinau istorijas. Visiškai aišku – jei šios bylos būtų buvusios išspręstos operatyviai, visų tų visuomenę purčiusių sukrėtimų nė nebūtų kilę. Siekiant įgyvendinti bylos išsprendimo per protingą laiką tikslą buvo imtasi rimtų galiojančio CPK permainų. Vietoj gana formalių ir visiškai neveiksmingų (naujos politinės ir ekonominės santvarkos neatitinkančių) sovietiniame procese egzistavusių bylos išnagrinėjimo terminų naujajame CPK įtvirtinta visuma įvairių priemonių, tikintis, kad jos padės įgyvendinti šį svarbų tikslą. Prie tokių priemonių priskirtini CPK 7 straipsnyje įtvirtintas civilinio proceso koncentruotumo principas bei šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu (draudimas piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis bei šalies pareiga sekti proceso eigą ir laiku, jei reikalauja procesinė situacija, teikti byloje prašymus ir įrodymus), taip pat pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadija, teismo teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, sprendimas už akių ir kai kurios kitos priemonės. Šių priemonių visuma turi užtikrinti nuoseklų bylos nagrinėjimo judėjimą į priekį ir užkirsti kelią nesažiningos šalies bandymams vilkinti procesą.

Trečiasis tikslas – materialiosios tiesos nustatymas byloje. Laikoma, kad sprendimas atitinka materialiosios tiesos kriterijų, jei jį priimančias teismas yra visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs esminių bylos aplinkybių buvimu arba nebuvimu. Šis proceso tikslas apima net kelis viešojo intereso pradus. Kadangi įrodinėjimo subjektai yra šalys, kurios pro-

17 Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, p. 25.

cese gali naudotis galiojančiais dispozityvumo ir rungimosi principais, siekiant nustatyti materialiąją tiesą byloje (CPK 159 straipsnio 1 dalyje nustatyta: teismas imasi įstatyme nustatytų priemonių, kad būtų nustatytos esminės bylos aplinkybės) būtina užtikrinti realią šalių lygybę. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas turi numatyti priemones, kurios sudarytų sąlygas šaliam nepralošti bylos vien dėl to, kad ji mažiau finansiškai pajėgi, nėra atstovaujama advokato ar egzistuoja kitokių aplinkybių, kurios trukdo įgyvendinti tikrąjį šalių lygiateisiškumą procese. Toks tikslas užtikrinamas įgyvendinant materialųjį teismo vadovavimą procesui, kurio neatsiejama dalis yra ir teismo instruktavimo pareiga. Taigi, galiojančiame CPK įtvirtintas aktyvus bylą nagrinėjančio teismo vaidmuo, bet, skirtingai nuo sovietinio proceso, saugant šalių autonomiją ir privatinį teisinių santykių dispozityvumą, teismo aktyvumo ribos yra griežtai apibrėžtos įstatymo. Pagrindinės teismo, įgyvendinančio savo aktyvų vaidmenį procese, teisės įtvirtintos CPK 160 ir 161 straipsniuose (teismo materialaus instruktavimo pareiga). Svarbiausiais iš nurodytųjų priemonių reikėtų laikyti teismo teisę pateikti dalyvaujantiems byloje asmenims klausimus, reikalauti jų paaiškinimų, nurodyti jiems aplinkybes, kurias būtina nustatyti siekiant teisingai išnagrinėti bylą, pasiūlyti dalyvaujantiems byloje asmenims pateikti papildomus įrodymus (CPK 160 straipsnio 1 dalies 3 punktas); pasiūlyti dalyvaujantiems byloje asmenims pasirūpinti atstovavimu procese (CPK 160 straipsnio 1 dalies 7 punktas) bei teismo teisę patikslinti šalių įrodinėjimo našta (CPK 225 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Būtent materialusis vadovavimas procesui absoliučioje daugumoje šiuolaikinių civilinių bylų užtikrina viešąjį interesą įgyvendinti realią šalių lygybę ir tinkamą materialiosios teisės taikymą.

Ketvirtasis tikslas – užtikrinti vienodą teisės taikymą ir aiškinimą visuose Lietuvos teismuose. Apie šio tikslo įgyvendinimo būdus ir priemones yra parašytas ne vienas mokslinis darbas, suformuota gana išsami konstitucinė doktrina, todėl smulkiau jo nagrinėti neverta. Paminėtina tik tai, kad svarbiausias instrumentas čia yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, o pagrindinė priemonė – kasacinis procesas.

Kaip matome, nors civilinio proceso teisė yra skirta užtikrinti civilinių teisinių santykių dalyvių teisių ir interesų apsaugą, bet, skirtingai nei civilinėje teisėje, civilinio proceso eigą ir struktūrą daugiausia lemia šiai teisei keliami viešojo pobūdžio tikslai, taigi tam tikro viešojo intereso šioje srityje yra tikrai nemažai.

2. VIEŠASIS INTERESAS KAIP APSAUGOS CIVILINIAME PROCESE OBJEKTAS

Kita sritis, aptartina kalbant apie viešąjį interesą civiliniame procese, būtų ginamų interesų pobūdis ir būdai, kuriais jie gali būti ginami. Įsigaliojusiam naujajame CPK buvo numatytos kelios viešojo intereso gynimo priemonės:

- teismo teisė nepriimti ieškovo atsisakymo nuo ieškinio ir atsakovo ieškinio pripažinimo bei atsisakyti tvirtinti šalių sudarytą taikos sutartį, jei tai prieštarauja viešajam interesui (CPK 42 straipsnis);
- šalies *ex officio* institutas;
- inkvizicinio proceso galiojimas nedispozityviose bylose ir nuostata, kad teismas gali viršyti apeliacinio ar kasacinio teismo kompetencijos ribas, jei to reikalauja viešasis interesas.

Kalbant apie teismo teisę atsisakyti tvirtinti tarp šalių sudarytą taikos sutartį ar nepriimti atsisakymo nuo ieškinio, ar nepripažinti ieškinio, taip pat apie atitinkamų institucijų teisę pareikšti ieškinį viešajam interesui ginti, reikia pabrėžti, kad daug naujovių per pastaruosius du dešimtmečius nebuvo. Verta paminėti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas CPK 49 straipsnyje įtvirtintą atitinkamų institucijų teisę pareikšti ieškinį viešajam interesui apginti traktuoja kaip išimtinę teisę, kuria turi būti naudojamosi tik išimtiniais atvejais. Teismas ne kartą yra konstatavęs: „<...> pirmiau įvardytų nuostatų, kad ieškinyje viešajam interesui ginti gali būti reiškiamas įstatymuose apibrėžto subjektų rato ir tik įstatymų nustatytais – tokių subjektų kompetencijai priskirtais – atvejais, paskirtis – užtikrinti protingą pusiausvyrą tarp viešojo ir privataus interesų gynimo, civilinių teisinių santykių stabilumą ir apibrėžtumą. Ginant viešąjį interesą, egzistuoja įsikišimo į civilinius teisinius santykius ir į tokių santykių dalyvių subjektines teises galimybė. Aptariamoms nuostatomis yra teisiniai saugikliai, kurie garantuoja, kad viešasis interesas nebus be aiškaus ir konkretaus pagrindo neproporcingai suabsoliutintas ir ginamas privataus intereso sąskaita.“¹⁸

Aiškindamas viešojo intereso sampratą Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikosi pozicijos, kad „<...> teisės doktrinoje taip pat nėra suformuluotos viešojo intereso sąvokos, tai – neapibrėžtas teisės institutas, kurio turinį kiekvienu konkrečiu atveju nustato teismas. Įstatymų leidėjas, suteikdamas teisę prokurorui ar valstybės, savivaldybės institucijoms kreiptis į teismą, lyg iš anksto numato, kad konkretūs santykiai, iš jų kylantys ginčai gali būti susiję su viešuoju interesu“¹⁹.

Tiesa, teigti, kad teismų praktikoje visiškai nėra viešojo intereso požymių, taip pat negalima. Nemažą indėlį į šios sąvokos aiškinimą yra įnešęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kurio suformuluotas teorines konstrukcijas neretai vartoja ir kiti Lietuvos teismai. Ne vienoje Lietuvos teismų nutartyje pateikiami viešojo intereso požymių aprašymai: „Konstitucija įtvirtina valstybę kaip bendrą visos visuomenės gėrį (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimai). Valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves,

18 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-314-611/2018.

19 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-578/2007.

garantuoti viešąjį interesą (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai). Kiekvienas viešasis interesas tegali būti grindžiamas pamatinėmis visuomenės vertybėmis, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija; jo įtvirtinimas ir užtikrinimas, gynimas ir apsauga yra konstituciškai motyvuoti.²⁰ Teisybės dėlei reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad LAT susiaurino viešojo intereso sampratą, palyginti su ta, kuri yra pateikiama konstitucinėje jurisprudencijoje, apribodama ją išimtinai tik pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis.

2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime (bylos Nr. 35/03-11/06) Konstitucinis Teismas pateikė daug platesnę viešojo intereso sąvoką nurodydamas, kad „viešuoju interesu laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija, tai *inter alia* visuomenės atvirumas ir darna, teisingumas, asmens teisės ir laisvės, teisės viešpatavimas ir kt. Tai toks visuomenės ar jos dalies interesas, kurį valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti, *inter alia* per teismus, pagal savo kompetenciją sprendžiančius bylas“. Šis apibendrinimas yra toks platus, kad apima kone visas gyvenimo sritis, todėl juo vadovaudamasis teismas kiekvienoje byloje, jei tik norėtų pagrįsti savavališką įsikišimą į privatinį teisinių santykių sritį, gali išvelgti egzistuojantį viešąjį interesą. Jau vien tas faktas, kad į viešojo intereso sąvoką įtraukiamas ir teisingumas, akivaizdžiai rodo, jog nuo šiol viešasis interesas galėtų būti konstatuotas kiekvienoje civilinėje byloje. Reikia manyti, kad siekdamas ištaisyti šią pateiktoje praktikoje susidariusią situaciją Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pradėjo formuoti siauresnę viešojo intereso sampratą.

Įgyvendindamas Konstitucinio Teismo suformuotą viešojo intereso gynimo doktriną Lietuvos Respublikos Seimas 2011 m. birželio 21 d. (įstatymo Nr. XI-1480) priėmė atitinkamus CPK pakeitimus, dėl kurių atsiranda akivaizdžiai per daug viešojo intereso. Dėl to vėl gana esmingai pažeidžiama ilgai puoselėta viešojo ir privataus intereso pusiausvyra. Naujai sukurtą sistemą būtų glima apibūdinti nurodant kelis esminius bruožus.

Pirmiausia tai *itin plati viešojo intereso samprata*. CPK 49 straipsnio 1 dalies 2 punkte ir daugelyje kitų straipsnių nustatoma, kad viešasis interesas civilinėje byloje yra tada, kai reikia apginti asmens, visuomenės ar valstybės teises ar teisėtus interesus. Tokia sąvokos apibrėžtis lėmė mažiausiai dvi problemas. Pirma, visiškai nėra aišku, kokiais atvejais konkretaus asmens interesų gynimas (be tų, kurie yra įsakmiai išvardyti CK ar CPK) gali būti pripažįstamas viešuoju interesu ir kokie turėtų būti šio pripažinimo kriterijai, antra, taip pat nėra aišku, kaip reikėtų atskirti valstybės ir visuomenės interesus? Ar gali apskritai egzistuoti tokie valstybės interesai, kurie tuo pačiu nėra ir visuomenės interesai? Teko girdėti nuomonę, kad ši viešojo intereso sąvoka yra perrašyta iš Konstitucijos. Iš tiesų, Lietuvos

20 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311-415/2016.

Konstitucijos 118 straipsnio 2 dalyje yra teigiama, kad prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises ir teisėtus interesus. Bet juk čia apibūdinama prokuroro kaip pareigūno dalykinės kompetencijos dalis, o ne pateikiama viešojo intereso samprata. Akivaizdu, kad įstatyme įtvirtinta viešojo intereso samprata yra per plati, sudaranti galimybes valstybės institucijoms be jokio pagrindo kištis į privatinės teisės reguliuojamų santykių sritį. Taigi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pateiktas viešojo intereso aiškinimas, kuriame apsiribojama išimtinai (vien tik) pamatinių konstitucinių vertybių pažeidimu, yra labai svarbus teisingai pusiausvyrai atkurti ir išlaikyti.

Antrasis bruožas – *bylą nagrinėjančio teismo pavertimas viešąjį interesą ginančiu subjektu*. Pagal 2011 m. redakcijos CPK, teismas *ex officio* privalo ginti viešąjį interesą ne tik įstatyme nustatytais atvejais, bet ir kai to reikalauja pats viešasis interesas. Tam tikslui teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, peržengti apeliacinio ir kasacinio skundo ribas, taikyti laikinąsias apsaugos priemones (2016 m. ši teismo teisė buvo panaikinta). Norėtusi tikėti, kad iškovojusi nepriklausomybę Lietuva ryžtingai pasuko nuo „visagalės“ valstybės prie Vakarų demokratinės valstybės modelio, pagal kurį teisėjas civilinėje byloje yra nešališkas ir nepriklausomas teisingumo vykdytojas, o jo galias riboja ginčo šalių valia. Šis modelis jokia būdu nelemia teismo pasyvumo, bet aktyvumas taip pat nereiškia ir teisės spręsti už šalis. Aišku, galima teigti, kad tam tikrų kategorijų bylose teismas atitinkamų teisių turėjo ir iki CPK pakeitimų; tai tiesa. Vis dėlto, kaip jau minėta, iš darbo ir šeimos teisinių santykių kylantys ginčai savo esme nėra dispozityvūs, todėl inkvizicinis ginčo nagrinėjimo modelis yra sąlygojamas ne tiek viešojo intereso, kiek materialijų teisinių santykių reguliavimo specifikos (pavyzdžiui, tarp šeimos teisinių santykius reguliuojančių normų vyrauja *ius cogens*, o šeima, vaikystė ir tėvystė yra vertybės, tiesiogiai ginamos Konstitucijos).

2016 m. lapkričio 8 d. įstatymu Nr. XII-2751 (įsigaliojo 2017 07 01) įtvirtinti dar keli CPK pakeitimai, kurie iš dalies pašalino aptartas 2011 m. CPK pakeitimų ydas, susijusias su viešojo intereso gynimu. Buvo atsisakyta CPK 49 straipsnio 1 dalies 2 punkte pateiktos pernelyg plačios viešojo intereso sampratos ir grįžta prie anksčiau galiojusios nuostatos, kad viešojo intereso buvimas ar nebuvimas turi būti konstatuojamas kiekvienu konkrečiu atveju, vadovaujantis teismų praktikoje suformuluotais viešojo intereso požymiais (jau minėtas pagrindinių konstitucinių vertybių pažeidimas). To paties straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad bylą nagrinėjantis teismas, išvelgdamas, kad joje gali būti reikalinga ginti viešąjį interesą, nutartimi apie tai praneša prokurorui. Taigi, viena vertus, prokurorui buvo sudaryta galimybė įstoti į jau prasidėjusį procesą, kita vertus, įtvirtindamas šią normą įstatymų leidėjas aiškiai akcentuoja, kad teismas yra teisingumą vykdanči, o ne kieno nors interesams atstovaujanti valstybės valdžia. Deja, nepakeista liko CPK 179 straipsnio 2 dalies nuostata, pagal kurią teismas turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva tik šio Kodekso ir kitų įstatymų nustatytais atvejais, taip pat

kai to reikalauja viešasis interesas ir nesiėmus šių priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai. Čia vėlgi kyla klausimas dėl plačios viešojo intereso sampratos. Ko gero, tai, kad minima straipsnio dalis nebuvo pakeista, yra neapsižiūrėjimo, o ne sąmoningo įstatymų leidėjo apsisprendimo rezultatas. Reikia pripažinti, kad šią klaidą faktiškai jau ištaisė naujausia teismų praktika, kurioje CPK 179 straipsnio 2 dalies beveik nėra taikoma, o viešojo intereso samprata yra gana siaura. Vis dėlto, siekiant išvengti įvairiausių nesusipratimų, šią įstatymo nuostatą reikėtų kuo greičiau panaikinti ir tuo būdu užkirsti net mažiausią galimybę valstybei nepagrįstai kištis į privatinę teisę priskirtinus santykius.

Kitas svarbus 2016 m. CPK pakeitimas yra susijęs su 366 straipsnio 1 dalies 9 punkto taikymo apimtimi. Verta paminėti, kad proceso atnaujinimas dėl aiškios teisės taikymo klaidos apskritai nėra būdingas proceso atnaujinimo institutui ir prieštarauja jo esmei, bet iki minėtųjų 2016 m. pakeitimų prašymą dėl proceso atnaujinimo šiuo pagrindu galėjo pateikti ir generalinis prokuroras net tuo atveju, kai pirmosios instancijos teismo sprendimas buvo peržiūrėtas apeliacine tvarka (tokios teisės neturėjo proceso šalis). Nors tokia generalinio prokuroro teisė buvo grindžiama būtinumu išimtiniais atvejais apginti viešąjį interesą, faktiškai ji reiškė valstybės galimybę įsikišti į privataus ginčo nagrinėjimą, kai, pavyzdžiui, tai palanku politikams ar pan. Ši generalinio prokuroro teisė visiškai neatitiko proceso atnaujinimo instituto prigimties ir tikslų, neturėjo, galima sakyti, nieko bendro su viešojo intereso gynimu. 2016 m. pakeitimais šios perteklinės generalinio prokuroro teisės buvo atsisakyta.

Dar viena problemiška sritis – tai apeliacinės instancijos teismo (CPK 320 straipsnis) ir kasacinio teismo (CPK 353 straipsnis) teisė peržengti atitinkamų skundų ribas, jei to reikalauja viešasis interesas. Abu nurodyti CPK straipsniai nurodo du pagrindus, kada teismas turi teisę *ex officio* peržengti apeliacinio ar kasacinio skundo reikalavimų ribas, – kai konstatuojamas absoliučių sprendimo negaliojimo pagrindų buvimas arba yra viešasis interesas. Pirmasis pagrindas yra gana dažnas užsienio valstybių civiliniuose procesuose, o viešojo intereso, kaip pagrindo teismui savo iniciatyva peržengti skunde nustatytas ribas, neteko regėti. Kaip minėta, viešojo intereso gynimu turėtų rūpintis ne teismas, o atitinkamos institucijos, todėl teismo kompetencija šiuo atveju yra labai abejotina. Juo labiau kad ginčo nagrinėjimo ribų nustatymas yra išimtinė ginčo šalių, o ne teismo kompetencija.

IŠVADOS

1. Nors šiuolaikinio civilinio proceso pagrindas yra privataus ginčo nagrinėjimas (šiuo atveju nekalbant apie ypatingąją teiseną ir vykdymo procesą), jame svarbu ne tik gin-

čo šalių interesų apsauga, bet ir tam tikrų viešojo pobūdžio (visuomeninių) tikslų įgyvendinimo užtikrinimas. Iš CPK 2 straipsnio analizės akivaizdžiai matyti, kad absoliuti dauguma civiliniam procesui keliamų tikslų yra viešojo pobūdžio.

2. Kalbant apie procesinio pobūdžio priemones, taikytinas viešajam interesui konkrečiose bylose ginti, tenka konstatuoti, kad vis dar nesugebama atsikratyti nuomonės, kad teismai, be teisingumo vykdymo, bylose dar privalo ginti ir viešąjį interesą. Iš esmės tai yra sovietinis požiūris, kurio reikėtų kuo greičiau atsisakyti.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Specialioji literatūra

Forschungsband Franz Klein. Wien, 1988.

Foucault, M. (2020). *Tiesa ir teisinės formos.* Vilnius: Vaga.

Klein, F. (1891). *Pro futuro.* Wien: Franz Deiticke.

Korowicki, A. (1826). *Proces cywilny litewski.* Wilno.

Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės.* Vilnius: Justitia, p. 17.

Nekrošius, V. (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33(1).

Tarybinė civilinio proceso teisė (1983). Autorių kolektyvas. Ats. red. J. Žeruolis. Vilnius: Mintis.

Васьковский, Е. В. (1914). *Учебникъ гражданского процесса.* Москва.

Васьковский, Е. В. (1913). *Курсъ гражданского процесса.* Москва.

Teismų jurisprudencija

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-578/2007.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311-415/2016.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-314-611/2018.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, bylos Nr. 24/04.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas, bylos Nr. 35/03-11/06.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas, bylos Nr. 23/04.